

Bardzo ucieszyła mnie publikacja tekstów Małgorzaty Dąbrowskiej w jednym, starannie wydanym tomie. Obok wyżej wymienionych zalet tej książki, warto również dodać, że jest to krok do popularyzacji historii Bizancjum. Zebrane w niniejszym tomie naukowe studia stanowią pracę dojrzałą i mądrą. Artykuły napisane w przystępny i barwny sposób stanowią bardzo ciekawą lekturę. Imponują ilością wykorzystanych w nich źródeł przeróżnej proveniencji, a przede wszystkim ogromną erudycją Autorki. Cytowane źródła nie przytłaczają jednak głównej osi narracji. Cytaty są umiejętnie wplątane w tekst. Co ważne przypisy znajdują się wygodnie pod stroną a nie jak w innych publikacjach na końcu tekstu. Syntetyczna narracja i wartki język sprawiają, że warto podkreślić również walory literackie książki. Rzadko zdarza się, aby praca uniwersyteckiego naukowca była napisana w tak przystępny sposób. Jest to lektura zdecydowanie warta polecenia, obowiązkowa nie tylko dla historyków, ale również dla szerokiego grona czytelników chętnie sięgających po literaturę historyczną.

Michał Kozłowski – Lublin

Paweł FILIPCZAK, *An introduction to the Byzantine administration in Syro-Palestine on the eve of the Arab conquest*, translated by Artur MękarSKI, Byzantina Lodziensia 26, Łódź 2015, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, ss. 127.

Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego, w 2015 roku, w istniejącej od 20 lat serii wydawanej przez łódzkich bizantynistów Byzantina Lodziensia (seria została założona w 1997 roku przez prof. Waldemara Cerana) ukazał się kolejny – już dwudziesty szósty – tom, będący jednocześnie monografią autorstwa dra Pawła Filipczaka pt. *An introduction to the Byzantine administration in Syro-Palestine on the eve of the Arab conquest*. Już na wstępie warto zauważyć, że Autor jest wybitnym i znanym w Polsce naukowcem, którego zainteresowania badawcze są skoncentrowane wokół historii Syrii w okresie późnego antyku (szczególnie historii Antiochii nad Orontesem Konstantynopola i innych miast Wschodu) oraz administracji rzymskiej we wschodniej części cesarstwa rzymskiego w późnym antyku. Można zatem wnioskować, że recenzowana monografia będzie prezentowała wysoki poziom naukowy.

Na omawianą monografię składa się spis treści, przedmowa, podziękowania, wstęp, trzy rozdziały, uwagi końcowe, wykaz skrótów, bibliografia, indeks osób oraz indeks nazw etnicznych i geograficznych. Wstępną część pracy Autor rozpoczyna od *Przedmowy (Preface, s. VII-IX)*, która ważna jest z metodologicznego punktu widzenia. Autor przedstawia cel pracy, czyni różnego rodzaju wyjaśnienia i zastrzeżenia metodologiczne pozwalające lepiej zrozumieć zawartość monografii i pokrótce przedstawia strukturę pracy. Mówi też o pewnych trudnościach związanych z zachowaniem spójnego podejścia do pisowni nazw własnych

(np. geograficznych) pochodzenia arabskiego i tureckiego. Natomiast w odniesieniu do imion pochodzenia greckiego lub łacińskiego zaznacza, że będzie używał ich angielskich wersji. W *Podziękowaniach (Acknowledgements)*, s. XI Autor wyraża swą wdzięczność tym, wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób przyczynili się do powstania publikacji. Dziękuje przede wszystkim prof. Teresie Wolińskiej, która była kierownikiem projektu badawczego, w ramach którego powstała monografia (DEC-2012/04/M/HS3/00564) oraz prof. Jackowi Wiewiorowskiemu – recenzentowi wydawniczemu. Wyrazy wdzięczności kieruje też pod adresem innych badaczy Bizancjum z ośrodka łódzkiego. Natomiast we *Wstępie (Introduction)*, s. XIII-XVII) P. Filipczak pokrótce wprowadza Czytelników w tematykę monografii: uzasadnia podjęcie badań w tym zakresie, ustala ramy czasowe i prezentuje postawione sobie cele. Czyni też pewne uwagi natury metodologicznej. Następnie bardzo ogólnie omawia stan badań, a na koniec przedstawia bazę źródłową, co czyni wskazując kilka głównych jej cech oraz omawia kilka istotniejszych pism.

Rozdział pierwszy jest zatytułowanym *Places* (s. 1-24). Podzielony on jest na dwie części: *The Units of Civilian Administration* (s. 1-19) i *The territorial division of the military administration* (s. 19-24). W pierwszej Autor zajmuje się administracją cywilną. Rozpoczyna od opisu poszczególnych prowincji Syro-Palestyny, podając m.in. listę miast wchodzących w ich skład oraz współczesne ich lokalizacje (jeśli są ustalone), co wydaje się szczególnie przydatne: Syria Pierwsza (s. 1-2), Syria Druga (s. 3-4), Eufratenzja (s. 4-5), Teodoriada (s. 5), Fenicja / Fenicja Nadbrzeżna (s. 5-6), Fenicja Libańska (s. 6-7) i Palestyna Pierwsza (s. 7-9), Palestyna Druga (s. 9-10), Palestyna Trzecia (s. 10-11) i Arabia (s. 12-13). Następnie przechodzi do omówienia diecezji Wschodu (s. 13-15) i prefektury Wschodu (s. 15). Tę część pracy Autor zamyka konkluzjami (s. 15-19), w których podaje zwięzłe podsumowanie zmian zachodzących w strukturach diecezji Wschodu przynależącej do prefektury Wschodu i – zupełnie niepotrzebnie – rozwodzi się na temat prowincji Teodoriady. Wydaje się, że przedstawione tu informacje powinny znaleźć się w opisie tej prowincji. Drugą część pierwszego rozdziału P. Filipczak poświęca podziałowi terytorialnemu administracji wojskowej (s. 19-24). Bazując na *Notitia dignitatum* Autor informuje, że w odniesieniu do wschodniej części cesarstwa dokument wymienia 336 nadgranicznych garnizonów, z czego 95 w Syro-Palestynie, po czym wymienia poszczególnych dowódców wojskowych (dux Palestyny, dux Arabii, dux Fenicji i dux Syrii) i miejsca stacjonowania podlegających im większych jednostek – *equites*. Zaznacza przy tym, że podział na okręgi wojskowe nie nakładał się na podział prowincjonalny, gdyż na obszarze dziesięciu prowincji istniały cztery komendantury, a na czele każdej z nich stał dux. Nietrudno zauważyć, że ten rozdział monografii P. Filipczak poświęca geografii administracyjnej i pod kątem topograficznym stara się zrekonstruować jednostki administracyjne w Syro-Palestynie, opisuje infrastrukturę administracyjną miast, które stały się stolicami poszczególnych prowincji i przedstawia uwagi na temat rozmieszczenia poszczególnych oddziałów armii rzymskiej oraz zakres władzy terytorialnej poszczególnych dowódców wojskowych.

Rozdział drugi nosi tytuł *People* (s. 25-75). Podzielony jest na trzy nienumerowane części: 1) *Governors of provinces* (s. 25-33); 2) *Governors of the Diocese of the East (comites Orientis)* (s. 33-51); 3) *Army commanders in Syro-Palestine provinces* (s. 51-71). W tej części pracy P. Filipczak przyjął perspektywę prozopograficzną. Całość materiału dzieli na trzy części i – w zależności od pełnionych funkcji (namiestnicy prowincji, namiestnicy Orientu i dowódcy wojskowi) – umieszcza poszczególne postaci w danej grupie. W pierwszej części Autor podaje informacje na temat ośmiu (w tym jednego anonimowego) namiestników prowincji, których szereguje w porządku chronologicznym, starając się określić ich urzędy oraz przypisać do konkretnych jednostek administracyjnych. W części drugiej omawia jedenaście (w tym dwie anonimowe) postaci namiestników diecezji Wschodu, których również porządkuje chronologicznie i – podobnie jak w części pierwszej – stara się określić pełnione przez nich urzędy, gdyż nie wszyscy byli komesami Wschodu, a niektórzy pełnili też inne ważne urzędy. Natomiast w części trzeciej prezentuje dwudziestu dwóch (w tym dwóch anonimowych) dowódców wojsk stacjonujących w prowincjach Syro-Palestyny. Ta część monografii zamknięta jest konkluzjami (s. 71-75), w których Autor przedstawia wnioski wynikające z przeprowadzonych powyżej analiz, dotyczące danych prozopograficznych omówionych postaci, zadań wykonywanych przez namiestników Syro-Palestyny (zarówno na szczeblu prowincji, jak i diecezji Wschodu oraz w pionie wojskowym) i tytułatury urzędniczej.

Rozdział trzeci – *Ideas* (s. 77-98), podzielony jest z kolei na cztery nienumerowane części: 1) *The city as the basis of territorial administration. The evolution of city elite* (s. 77-85); 2) *The „privatisation” of the state administration in provinces* (s. 85-86); 3) *Irfan Shahîd’s Theme system or John Haldon’s myth of Themes. A short review of the two main ideas of Themata in Syria* (s. 86-94); 4) *The Empire’s central administration in the face of the administrative inefficiency of local government* (s. 94-98). W tym rozdziale Autor, biorąc pod uwagę zmiany wprowadzone w administracji imperialnej, próbuje odczytać zasady i idee, na których oparły się wprowadzane innowacje. W części pierwszej mówi o miastach, które były podstawowymi jednostkami administracyjnymi i ośrodkami różnych władz: samorządowych i państwowych, cywilnych i wojskowych oraz kościelnych; zaś elity miejskie były gwarantem polityki imperialnej w prowincjach. Gro swych rozważań poświęca zmianom jakie dokonywały się w strukturach, charakterze oraz sposobach działania elit rządzących miastami w okresie późnego cesarstwa rzymskiego. W części drugiej mówi o „prywatyzacji” obowiązków administracyjnych (przejęcie ich przez przedstawicieli jednej rodziny), zarówno cywilnych, jak i wojskowych, wypełnianych przez administrację państwową. Stwierdza, że jest to wyraz słabości rządu w Konstantynopolu w zakresie administrowania terytorium cesarstwa na najbardziej podstawowym poziomie. W części trzeciej Autor pisze o dwóch teoriach – Irfana Shahida i Johna Haldona – związanych z genezą i funkcjonowaniem tzw. temów, czyli dużych, zmilitaryzowanych okręgów administracyjnych, istniejących od VII w. Rozpoczyna od omówienia hipotezy

Irfana Shahida, a następnie przedstawia dyskusję jaką wywołała (prowadzoną przez Ralfa-Joannesa Liliego i Johna Haldona), aby w końcu przejść do bardziej szczegółowego przedstawienia tezy Johna Haldona. W ostatniej zaś części rozdziału P. Filipczak, na przykładzie sakellariusza Teodora, mówi o bezpośredniej administracji cesarskiej w sytuacji niewydolności lokalnej administracji (zarówno w aspektach strategicznych, jak i administracyjnych).

Część merytoryczną monografii zamykają *Uwagi końcowe (Final remarks)*, s. 99-102), w których Autor podsumowuje wyniki badań przedstawione we wszystkich trzech rozdziałach monografii.

W partii końcowej znajduje się *Wykaz skrótów (Abbreviations)*, s. 103-104); obszerna i starannie dobrana *Bibliografia (Bibliography)*, s. 105-117), którą Autor dzieli na źródła (s. 105-110) i współczesne opracowania (s. 105-117); *Indeks osób (Index of persons)*, s. 119-122) uwzględniający zarówno postaci starożytne, jak i współczesne; oraz *Indeks nazw etnicznych i geograficznych (Index of ethnic and geographic names)*, s. 123-127).

Recenzowana monografia stanowi wstęp do badań nad administracją bizantyńską Syro-Palestyny w VI-VII w. (między panowania Justyniana i Herakliusza). Zawiera ogólny przegląd osiągnięć współczesnych badań na ten temat, co nie oznacza, że opiera się na opracowaniach, gdyż Autor przedstawia w niej także wyniki własnych badań źródłowych w wyniku których dokonuje pewnych korekt i uzupełnień. Z przedstawionych analiz jasno wynika, że Autor w znacznej części oparł się na źródłach. Jednak w korpusie pracy P. Filipczak nie poprzestaje na przedstawianiu własnych przemyśleń w poczuciu pewności, co do słuszności wyprowadzanych wniosków, lecz szeroko odwołuje się do istniejących opracowań, zwłaszcza angielskojęzycznych.

Autor jest świadomy tego, że oferowana przez niego monografia jest tylko wprowadzeniem do badań specjalistycznych nad omawianym tematem, a z tego wynika, że nie wszystkie kwestie muszą być w niej poruszone i dogłębnie omówione. Dlatego już w *Przedmowie* (s. VII) mówi, że priorytetowo potraktował źródła greckie, przedstawiające punkt widzenia Bizantyńczyków, a źródła arabskie pozostały w tle jego rozważań. Sygnalizuje też, iż ogrom literatury sprawił, że również opracowania wykorzystywał wybiórczo dobierając te, które wydawały mu się najbardziej przydatne i odpowiednie do zaprezentowania danej kwestii. Wartościowe natomiast jest to, że Autor, chociaż nie udziela odpowiedzi na wszystkie istotne pytania, które pojawiają się w dyspacie na temat szczególnych aspektów administracji bizantyjskiej, to jednak podaje dyskusję naukową dotyczącą ważnych tematów, prezentując argumenty przedstawione przez uczonych, którzy omówili dane zagadnienie. Proponuje też tematykę badań, które należałoby podjąć w przyszłości lub kontynuować w odniesieniu do danego problemu.

Nietrudno zauważyć, że w monografii widoczny jest podział administracji cesarskiej na cywilną i wojskową. Autor oddzielnie omawia dwie struktury terytorialne oraz dwie różne hierarchie urzędników państwowych. Jest to o tyle ważne, że chociaż przekazany przez starszą literaturę dwubiegunowy system władzy,

sugerujący wyraźny podział kompetencji między różnymi grupami urzędników cesarskich, został niedawno poddany rewizji, to jednak istnienie tego dwubiegowego systemu nie jest odrzucane. Jak zaznacza sam Autor przyjęcie takiej struktury ma na celu doprecyzowanie wykładni tematu i nie powinno być traktowane jako wyraz słabej znajomości realiów administracyjnych tamtych czasów.

Autor podsumowuje swe rozważania w ramach *Uwag końcowych*, jednak nie jest w tym konsekwentny, gdyż w rozdziale drugim znajduje się podsumowanie całości zawartych tam wywodów. Ponadto część pierwsza rozdziału pierwszego również kończy się konkluzjami. Oceniając tę kwestię z metodologicznego punktu widzenia należy zauważyć, że jest to pewien mankament opracowania. Należałoby albo zrezygnować z podsumowań częściowych i przedstawić je w *Uwagach końcowych*, albo zrezygnować z *Uwag końcowych* i każdy rozdział zamknąć związłym podsumowaniem.

Nie jest bez znaczenia, że książka została wydana niezwykle starannie i w atrakcyjnej szacie graficznej, co z pewnością jest zasługą Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego. Na jej okładce znajduje się zdjęcie wykonane przez P. Filipczaka przedstawiające łuk triumfalny (wysadzony przez islamistów w październiku 2015 roku) i wielką kolumnadę w Palmirze. Posiada też bardzo wysokie walory edytorskie. Jej układ jest przejrzysty, a tekst jest dobrze czytelny. Nie wiadomo dlaczego redaktor (redaktorzy) techniczny w III rozdziale zdecydował o wpisaniu tytułów poszczególnych części czcionkami o różnej wielkości: 1) *The city as the basis of territorial administration. The evolution of city elite* (s. 77 – mała czcionka); 2) *The „privatisation” of the state administration in provinces* (s. 85 – duża czcionka); 3) *Irfan Shahīd’s Theme system or John Haldon’s myth of Themes. A short review of the two main ideas of Themata in Syria* (s. 86 – mała czcionka); 4) *The Empire’s central administration in the face of the administrative inefficiency of local government* (s. 94 – duża czcionka).

Na zakończenie należy podkreślić, że ogłoszenie drukiem angielskojęzycznej monografii dra Pawła Filipczaka *An introduction to the Byzantine administration in Syro-Palestine on the eve of the Arab conquest*, jest niezwykle cenną i pomysłową promocją nie tylko osiągnięć Autora, lecz całego środowiska łódzkich bizantynistów. W czasie podejmowania wysiłków przez polską humanistykę o umiędzynarodowienie wyników badań naukowych ma to szczególne znaczenie. Pozostaje nam ufać, że inicjatywa P. Filipczaka spotka się z pozytywnym odbiorem historyków starożytności i bizantynistów z kręgu języka angielskiego, a dzięki temu polskie studia nad dziejami Bizancjum staną się znane szerszemu gronu badaczy antyku i wczesnego średniowiecza. Warto zatem, by po tę niezwykle interesującą pozycję sięgnęli nie tylko studenci historii Bizancjum, lecz także doświadczeni naukowcy, dla których z pewnością będzie przydatna.